

2. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла / Пер. с фр. / Ж. Бодрийяр. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 287 с.
3. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийяр // Политика и поэтика. Сб. статей. – СПб.: Питер, 1999. – С.193–226.
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 312 с.
5. Бодрийяр Ж. Философия эпохи постмодерна / Ж. Бодрийяр. – Минск: Наука, 1996. – 254 с.
6. Бурдьё П. Социология социального пространства / П. Бурдьё. – М.: Республика, 2005. – 468 с.
7. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдьё. – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. – 576 с.
8. Демченко С. В. Комунікаційний аспект у розбудові сучасного громадянського суспільства / С. В. Демченко / Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Вип.11. – С.117–123.
9. Некрасов В. Грані 5G: невдовзі люди не відрізнятимуть віртуальний світ від фізичного [Електронний ресурс] / Некрасов В. // Економічна правда. – 02.08.2017. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/2/627531/>
10. Ним Е. Медиапространство: основные направления исследований / Ним Е. // Журнал «Бизнес. Общество. Власть». – 2013. – №14. – С.31–44.
11. Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media Studies / edited by Jasper Falkheimer and Andre Jansson. – Göteborg: Nordicom, 2006.
12. Jansson A. Textural Analysis. Materialising Media Space // Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media. – Göteborg: Nordicom, 2006. – P.87–106.
13. Lefebvre H. The Production of Space. – Oxford: Blackwell, 1991.
14. Mediaspace: Place, Scale and Culture in a Media Age / edited by Nick Couldry and Anna McCarthy. – New York: Routledge, 2004.

References

1. Bodrijjar Zh. Obshestvo potreblenija. Ego mify i struktury / Per. s fr. / Zh. Bodrijjar. – М.: Respublika; Kul'turnaja revoljucija, 2006. – 269 s.
2. Bodrijjar Zh. Prozrachnost' zla / Per. s fr. / Zh. Bodrijjar. – М.: Respublika; Kul'turnaja revoljucija, 2006. – 287 s.
3. Bodrijjar Zh. Rekviem po mass-media / Zh. Bodrijjar // Politika i pojetika. Sb. statej. – SPb.: Piter, 1999. – S.193–226.
4. Bodrijjar Zh. Simvolicheskij obmen i smert' / Zh. Bodrijjar. – М.: Aspekt Press, 2000. – 312 s.
5. Bodrijjar Zh. Filosofija jepohi postmoderna / Zh. Bodrijjar. – Мinsk: Nauka, 1996. – 254 s.
6. Burd'e P. Sociologija social'nogo prostranstva / P. Burd'e. – М.: Respublika, 2005. – 468 s.
7. Burd'e P. Social'noe prostranstvo: polja i praktiki / P. Burd'e. – М.: In-t jeksperimental'noj sociologii; SPb.: Aleteja, 2007. – 576 s.
8. Demchenko S. V. Komunikacijnyj aspekt u rozbudovi suchasnogo gromadjans'kogo suspil'stva / S. V. Demchenko / Tele- ta radiozhurnalistyka. – 2012. – Vyp.11. – S.117–123.
9. Nekrasov V. Grani 5G: nevdozvi ljudy ne vidriznjatymut' virtual'nyj svit vid fizychnogo [Elektronnyj resurs] / Nekrasov V. // Ekonomichna pravda. – 02.08.2017. – Rezhym dostupu: <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/2/627531/>
10. Nim E. Mediaprostranstvo: osnovnye napravlenija issledovanij / Nim E. // Zhurnal «Biznes. Obshhestvo. Vlast'». – 2013. – №14. – S.31–44.
11. Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media Studies / edited by Jasper Falkheimer and Andre Jansson. – Göteborg: Nordicom, 2006.
12. Jansson A. Textural Analysis. Materialising Media Space // Geographies of Communication: The Spatial Turn in Media. – Göteborg: Nordicom, 2006. – P.87–106.
13. Lefebvre H. The Production of Space. – Oxford: Blackwell, 1991.
14. Mediaspace: Place, Scale and Culture in a Media Age / edited by Nick Couldry and Anna McCarthy. – New York: Routledge, 2004.

Dovgal S. A., Ph.D. in Philosophy, Associate Professor of Information and Education Projects Management Department, Dniprovsk Academy of Continuing Education (Ukraine, Dnipro), sdovgal2010@gmail.com

Socio-philosophical analysis of the main trends in the development of modern media space

The article provides a socio-philosophical analysis of the main tendencies of the development of modern media space. The peculiarities of transformation of modern media space under the influence of new information technologies are analyzed.

Keywords: media space, social space, internet space, information and communication technologies, information and communication environment, mass media.

* * *

УДК 130.2

Мартинів Р. С.,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук, Донбаський державний педагогічний університет (Україна, Слов'янськ), Martynovrs81@gmail.com

Білоус М. А.,

студент кафедри філософії, соціально-політичних та правових наук, Донбаський державний педагогічний університет (Україна, Слов'янськ), fmbelousmikhail@gmail.com

ТЕХНОКРАТИЧНА СВІДОМІСТЬ: ВИТОКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета роботи полягає у визначенні витоків та перспектив дослідження технократичної свідомості. Авторами запропонована аналітика самої пізнавальної настанови технократичної свідомості та дослідження її онтології. У статті показана доцільність логіки дослідження технократичної свідомості від виявлення її сутності та структури до її соціально-філософських вимірів, до визначення її владних інтенцій у ідеології, політиці тощо. Розкрито небезпека домінування технократичної свідомості, показана загроза перебування суб'єкта у штучному технічному світі. Доведено, що наука та технократична свідомість приводять до звуження демократії у сучасних суспільствах, яка часто заміняється експертними думками або рішеннями керуючого персоналу. Показана важливість протидіяння технократичній політичній свідомості та ідеології за допомогою демократичних механізмів, які здатні створювати суб'єкти, які формують суспільну думку та спираються на неї.

Ключові слова: технократична свідомість, суб'єкт, технократія, влада, свідомість, ідеологія.

Для сучасного світу характерно панування технократичного дискурсу, який базується на наступних ключових темах: критиці попередніх доіндустріальних суспільств як нерациональних, у яких превалує невігластво. Критиці підлягають і елементи доіндустріальних форм свідомості, розповсюджені у сучасних суспільствах. Усе частіше лунають заклики до побудови нового технократичного суспільства, у якому усі проблеми будуть вирішені раціонально-технічним способом. Основи цього дискурсу складає технократична свідомість, яка і потребує дуже уважного розгляду.

Можна виділити два основні напрями, згідно з якими відбувається аналітика технократичної свідомості: епістемний та соціально-філософський. Перша стратегія полягає у аналітиці самої пізнавальної настанови технократичної свідомості, виявленні її сутності, структури, типології тощо. Другу стратегію цікавить, насамперед, не відношення технократичної свідомості до дійсності, а її відношення у дійсності, тобто виявлення її онтології та буттєвої універсалізації.

Сучасні дослідники М. Гуерта, О. О. Самарська звертають увагу на соціальний і політичний виміри техніки, її самодетермінованість і те, що вона може служити витоками особливих цілей. При цьому потрібно мати на увазі те, що техніка взагалі і технократична свідомість зокрема прагнуть розповсюдити свою владу не лише на природу, а й на соціальні форми, тим самим виступаючи визначальним чинником для ідеології, політики тощо. Техніка часто стає витоками власної нормативності, заперечуючи можливість контролю понад нею. «Науково-технічний прогрес у широкій мірі трансформує свідомість; технічні досягнення в наш час уже не оскаржуються, а приймаються з ентузіазмом, – спротив викликають тільки деякі нововведення (експерименти з ембріонами, клонування, психологічні впливи)» [1, с. 311].

У людини в суспільстві із домінуванням суспільної та індивідуальної технократичної свідомості атрофується розумна поведінка. Людина починає перебувати у штучному технічному світі, у штучному просторі і часу, що приводить до виникнення у неї викликає у різних психічних розладів. Людина поступово перетворюється у загипнотизованого суб'єкта по інший бік техногенного буття-екрану.

В. М. Скіртач відзначає, що «концепт суб'єкта, який був похідним від антропоцентричного дискурсу та який розроблявся представниками класичної філософії, дискредитував себе різноманітними репресивними ефектами. Переосмислення основних типів конституювання суб'єкта стало помітною складовою подолання ідеологічної заангажованості антропоцентричних та позитивістських практик. Проте, ряд проблем залишаються невирішеними, так, наприклад, не з'ясовано ... до яких антропологічних наслідків може привести домінування у дискурсі той чи іншої концептуалізації суб'єкта [3, с. 114]. На нашу думку, розгляд соціальних вимірів технократичної свідомості дає можливість для критики її ідеологічного та політичного буття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Саме тому, варто розглянути соціально-філософські витоки технократичної свідомості для усвідомлення перспектив соціальної підтримки або протесту щодо неї, визначення соціального суб'єкта для цього.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З Нового часу і відбувається раціоналізація як доля західної цивілізації і становлення технократичної свідомості в якості панівної. Щоб зрозуміти феномен технократичної свідомості, на наш погляд, треба позбавитися від прагнення до абстрагування, яке залишилося істотним у межах класичної парадигми свідомості взагалі і технократичної свідомості зокрема і ввести до теорії свідомості у якості опосередкуючих ланок категорію практики та смисловий горизонт буття, що в онтологічному плані показують, що відбувається із технократичною свідомістю.

Механіцизм визначив не тільки філософське розуміння природи як системи пізнаваних і використовуваних закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків, але і філософське розуміння людини. Людина починає розглядатися як частина природи, що підкоряється об'єктивним законам і, в принципі, вона є керованою за

допомогою науки. Відомо, що Декарт розглядав тіла людей (як і тварин) як автомати. Душа і Бог також недовго залишалися недоторканими: детермінізм Лапласа потім відкинув «гіпотезу Бога», а вже Ламетрі вважав душу лише властивістю високоорганізованої матерії.

Етичні концепції формулюються й обґрунтовуються у наукоподібному вигляді (Б. Спіноза). Звеличується Homo sapiens, історичний оптимізм, віра у безмежні можливості людини щодо пізнання і перетворення природи. Дж. Локком здійснюється перший виклад філософії лібералізму, в якому відстоюються цінності активізму, індивідуалізму, цілеспрямованого виховання особистості, освіченості, розсудливості, раціонального права й ін.

Епоха Просвіти абсолютизує і закріплює ці умонастрої. Найбільш показовим у цьому плані є французький механістичний раціоналізм. П. Гольбах прямо заявляє, що усі фізичні і духовні явища ми можемо пояснити чисто механістично, причинно-наслідковою необхідністю: ми приписуємо випадкові всі явища, і не бачимо їхнього необхідного зв'язку з відповідними причинами. Механізм і машина стають загальним знаком напередодні промислової революції. Згідно із Ламетрі, людське тіло є машиною, що сама себе заводить, живим уособленням безперервного руху.

Таким чином, в епоху Просвіти завершилося формування філософських підстав техногенної цивілізації й особливого типу свідомості, що орієнтується, з урахуванням історичного рівня позначених цінностей, на технократичне відношення до світу і людини.

XIX століття, як епоха «входження машини» (вираз М. Бердяєва), дало технократичному світогляді соціальні основи. Машина докорінно змінила соціально-економічний уклад, що не могло не відбитися на суспільній свідомості. Традиційна робота ремісника була індивідуальним мистецтвом, не піддавалася детальному аналізу і передавалася разом з навичками. Знання стандартне, відкрите, імперсональне стало чужим цій практиці. Лише в індустріальному виробництві наукові результати стали реалізовуватися практично. Машинне виробництво раціональне, структуроване, стандартизоване, масове, знеособлене зажадало відповідної системи утворення й організації життєдіяльності.

Стрімкий розвиток науки і техніки, технології, у свою чергу, визначив розвиток індустріальної філософії та соціології з опорою на позитивізм. Зусиллями, насамперед, А. Сен-Симона і Ог. Конта формується систематизоване індустріально-технократичне бачення світу і людини.

Вже А. Сен-Симон розробив цілісну концепцію впливу науково-технічного розвитку на соціальні процеси, суть якої в наступному: «при сучасному стані знань і цивілізації одні лише наукові принципи можуть служити основою громадської організації» [2, с. 311]. Наукова соціологічна система покликана бути знаряддям побудови раціоналістичного суспільства. Роз'яснюючи розвій суспільства врешті решт прогресивною переминою панівних у ньому різного роду наукових, філософських і релігійних ідей, Сен-Симон припускав, що істотну роль у його становленні мають усі види економіки. Для нього раціональне суспільство можливе як промислова система шляхом розвитку основних продуктивних

сил, перетворення державної влади у орган побудови виробництва. Утім, ще в дусі часу, Сен–Симон говорить про необхідність доповнення матеріальних стимулів «промислової системи» християнською мораллю «загального братерства», згідно із якою власники і трудящі об'єднані в єдиний клас «індустріалів» на основі взаємовигідної діяльності.

Позитивістська філософія і соціологія О. Конта також затверджується як заперечення спекулятивної метафізики на користь емпіричної науки в онто– і філогенезі. Термін «позитивний» розкривається Контом у декількох значеннях: реальний, корисний, визначений, точний. Конт обґрунтовує необхідність «позитивної політики» основ наукової соціології, продовжуючи розвивати ідеї Сен–Симона. Джерелом політичної і моральної кризи він вважає розбіжність розумів і відсутність загальних ідей. Відповідно, потрібно знайти позитивні наукові істини, що, будучи засвоєними, приведуть людство до миру і щастя. Позитивна філософія претендує на нову релігію людства із ученими в якості священників; світська ж влада віддається на відкуп промисловцям і технікам як здатним забезпечити ефективний індустріальний шлях розвитку. У найбільш радикальному вигляді подібні ідеї розв'є соціально–філософська думка початку ХХ століття, але без специфічного морально–релігійного «розширення».

Перехід до техногенної цивілізації та технократичного світогляду супроводжувався низкою революційних змін у новій Європі. Духовні сили суб'єкта, що християнство намагалося використати для поглиблення духовності у просуванні до Бога, переорієнтувалися назовні, до матеріальної реалізації, до самоутвердження у зовнішньому світі. А це свідчило про те, що відбулися зміни у суспільній свідомості. Виникла світоглядна впевненість в тому, що розумне пізнання та використання природи у силу величчя і могутності людини майже безмежні, і остання може, навіть, заміщати Бога. Тобто антропоцентризм Відродження у порівнянні з християнським антропоцентризмом конкретизував в певній мірі абстрактну можливість розповсюдження та домінування технократичної свідомості. Так, природа стала увлятися для людства все більше об'єктом саме наукового пізнання і, водночас, об'єктом все міцнішого утилітарного технічного використання.

Звичайно, процес активного пізнавального та практичного опанування зовнішнього світу сам по собі не містить загрози технократичної небезпеки, але тільки за умови, що внутрішній світ людини не збіднюється, а збагачується паралельно або з випередженням в плані духовності та моральності. Тільки міра духовності пояснює справжню якість і цінність людини як суб'єкта пізнання та практики. Проте реальна ситуація склалась інакше. Посилювалась людська активність в освоєнні світу і слаба увага до проблем світу внутрішнього, духовного. Творча енергія людини все більше переорієнтувалась з внутрішнього на зовнішнє застосування. Завдяки тому, що науково–практичні успіхи людей почали багато у чому ґрунтуватися на обмеженні їх внутрішнього, духовного світу, тенденція до технократизації свідомості почала отримувати все більш реальні риси. Досягнення в освоєнні природи не могли компенсувати висхідне гальмування нетехнічного духовного розвитку людини.

Після певного падіння популярності технократичних ідей, що було викликано індустріальною кризою на межі 60–70–х років, на Заході піднялася «нова технократична хвиля», що виражала процеси відновлення технократичної свідомості, яка стала більш всеосяжною та витонченою. З появою інформаційних технологій, загальної комп'ютеризації, штучного інтелекту, виникла потреба їх комплексного соціально–філософського аналізу, а також з'явилась проблема контролю понад ними та пов'язані з нею проблеми гуманізації, загальної етики та біоетики. Симпатичні технократичних ідей вдалися до методологічних маніпуляцій, запропонувавши розглядати техніку і саму по собі, як відокремлену від породжених нею соціокультурних факторів. У такому контексті вона виглядала нейтральною силою, хоча насправді техніка є одним із вимірів соціального буття, атрибут певного суспільства, що має певні владні характеристики, елементи панування. Ця позиція суголосна міркуванням Ю. Габермаса, який вважав, що наука та технократична свідомість приводять до звуження демократії у сучасних суспільствах, яка часто замінюється експертними думками або рішеннями керівного персоналу. Він зауважував, що «раціоналізації панування нам слід очікувати лише від тих відносин, які сприяють розвитку політичної влади діалогічного мислення. Рятівну силу рефлексії неможливо замінити поширенням технічно прийнятної знання» [4, с. 84].

Висновки. Сучасна аналітика технократичної свідомості пов'язана з урахуванням гуманістичної та екологічної критики. Не зважаючи на часту песимістичність, обмеженість, тривіальність, абстрактність цієї критики, її конструктивна роль складалася вже в постановці проблеми амбівалентності науково–технічного розвитку, його визначеної дисфункціональності. Технократична ідеологія врахувала певну раціональність критики, що і визначило стійкість технократичної свідомості. Теоретиків інформаційного суспільства сьогодні в цілому важко дорікнути у незмінному технологічному детермінізмі і технократизмі класичного зразка. Тим важливіше на сьогодні вміти розпізнавати політичні та ідеологічні виміри техніки, технократичну природу самої індустріальної та постіндустріальної держави, щоби протидіяти технократичній політичній свідомості та ідеології за допомогою демократичних механізмів, які здатні створювати суб'єктів, які формують суспільну думку та спираються на неї.

Список використаних джерел

1. Самарська О. О. Технократическая власть и судьбы демократии / Философская мысль. – 2013. – №6. – С.590–624. DOI: 10.7256/2306–0174.2013.6.605. – URL: http://e-notabene.ru/fr/article_605.html
2. Сен–Симон А. Избранные сочинения. – М.: Мысль, 1948. – Т.1. – 453 с.
3. Скіртяч В. М. Концептуалізація суб'єкта та її антропологічні наслідки / Гілея. – К.: ПП «Видавництво «Гілея»», 2017. – Вип.25. – С.101–110.
4. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология». – М.: Праксис, 2007. – 208 с.
5. Thomson G. Technocracy Facts, information, pictures. Encyclopedia about Technocracy. www.encyclopedia.com (2008). – URL: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts-18>

References

1. Samars'ka O. O. Tehnokraticeskaja vlast' i sud'by demokrati / Filosofskaja mysl'. – 2013. – №6. – S.590–624. DOI: 10.7256/2306-0174.2013.6.605. – URL: http://e-notabene.ru/fr/article_605.html
2. Sen–Simon A. Izbrannye sochinenija. – M.: Mysl', 1948. – T.1. – 453 s.
3. Skyrtych V. M. Konceptualizacija sub'jekta ta i'i' antropologichni naslidky / Gileja. – K.: PP «Vydavnytstvo «Gileja»», 2017. – Vyp.25. – S.101–110.
4. Habermas Ju. Tehnika i nauka kak «ideologija». – M.: Praxis, 2007. – 208 s.
5. Thomson G. Technocracy Facts, information, pictures. Encyclopedia.com articles about Technocracy. www.encyclopedia.com (2008). – URL: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/sociology-and-social-reform/sociology-general-terms-and-concepts-18>

Martynov R. S., PhD, Associate Professor of Philosophy Department at Donbass State Pedagogical University (Ukraine, Slavyansk), Martynovrs81@gmail.com

Bilous M. A., student, Department of Philosophy, Socio–Political and Law Sciences of Donbass State Pedagogical University, Donbas State Pedagogical University (Ukraine, Slavyansk), fmbelousmikhail@gmail.com

Technocratic consciousness: the origins and prospects of research

The purpose of this research is to determine the origins and perspectives of the research of technocratic consciousness. The authors propose the analytic of the most cognitive guideline of technocratic consciousness and study its ontology. The article demonstrates the logic expediency of the technocratic consciousness study from the discovery of its essence and structure to its socio-philosophical dimensions, to the definition of its power intentions in ideology, politics, etc. The danger of the technocratic consciousness dominance is revealed, the threat of a subject being in an artificial technical world is shown. It is proved that science and technocratic consciousness lead to a reduction of democracy in modern societies, which is often replaced by expert opinions or decisions of the managerial staff. The importance of counteracting technocratic political consciousness and ideology with the help of democratic mechanisms that can create entities and that shape and rely on public opinion is shown.

Keywords: *technocratic consciousness, subject, technocracy, power, consciousness, ideology.*

* * *

УДК 130.1:159.95+7.01

Овчаренко Н. М.,
аспірантка кафедри теорії культури
та філософії науки, Харківський
національний університет ім. В. Н. Каразіна
(Україна, Харків), ovcnataliia@gmail.com

**АНТРОПОЛОГІЧНІСТЬ ПРОЦЕСУ МЕТАФОРИЗАЦІЇ
ЯК ЕЛЕМЕНТА МИСЛЕННЕВОГО ПРОЦЕСУ**

Процес метафоризації розглядається як невід'ємна частина мисленнєвого процесу у свідомості та несвідомому людини. Аналізуються способи спілкування тварин у порівнянні з людськими, поняття сигналу у людини та тварини, спільні риси у процесах абстрагування та метафоризації, роль свідомості та несвідомого при створенні метафори, а також особливості перебігу творчого процесу та місце метафори у ньому. Особлива увага приділяється класифікації сигналів тварин у спілкуванні, класифікації видів абстрагування, а також особливостям функціонування фразеологізмів, прислів'їв та приказок як елементів народної творчості. Метафора у статті позиціонується як антропологічна константа. Обґрунтовується твердження, що «мова» тварин емоційно навантажена, і емоційність у людській мові має певні витоки з емоційності тварин, тож її проявлення можливе переважно за допомогою метафори.

Ключові слова: *метафора, процес метафоризації, антропологічність, сигнал, мова, абстрагування, знак, символ, несвідоме.*

Метафора привертає увагу багатьох вчених, оскільки використовується не тільки як стилістичний засіб у

художній літературі, а й як механізм для формування концептів у людській свідомості. Проблемою процесу метафоризації займаються філологи, філософи, психологи, антропологи та культурологи, серед них варто згадати Дж. Лакоффа та М. Джонсона, Д. Девідсона, М. Блека, М. Дамміта, Р. Порті, Є. Кассіраера, Д. Серля та ін.

Актуальність даної статті зумовлена процесами технологізації та глобалізації суспільства, що провокують зміни у мові та мистецтві, при цьому метафора відіграє важливу роль у даних змінах. Метою статті є визначення метафори як явища, властивого тільки для людини, та дослідження елементів мисленнєвого процесу, що задіяні у процесі метафоризації. Для цього розглянемо способи спілкування тварин у порівнянні з людиною, поняття сигналу у людини та тварини, спільні риси у процесах абстрагування та метафоризації, роль свідомості та несвідомого при створенні метафори, а також особливості перебігу творчого процесу та місце метафори у ньому.

У той час, коли людина передає інформацію переважно за допомогою мови, тварини використовують сигнали для спілкування, серед яких можна виокремити такі: запах (хімічні сигнали), форма та колір тіла (наприклад, у хамелеона), ритуальні рухи (наприклад, шлюбні танці), жести та міміка, електромагнітні сигнали (біolumінісценція деяких морських риб), акустичні сигнали, спів у птахів. Необхідно підкреслити, що особливістю «мови» тварин є її *емоційний характер*, а також те, що для спілкування між особинами одного або різного видів використовуються *сигнали*. Сигнал може трактуватися як код, що створюється та передається у простір. За Ж. Піаже, сигнал є десігнатом (вираженням), що несуттєво відрізняється від свого сигніфікату (змісту), але знак (у вигляді слова) є найбільш компактною формою десігнату [6, с. 56–57]. Якщо порівняти сигнали для спілкування тварин та ті, що збереглися у людини, необхідно згадати колір «тіла», оскільки, окрім різних видів татувань, пірсингу (наприклад, носіння сережек), людина може не тільки виражати, а й демонструвати для оточуючих за допомогою одягу стан радості (біла сукня у нареченої) або смутку (чорний колір як знак трауру). Необхідно додати, що, на нашу думку, вибираючи колір одягу, людина у різних точках Землі керується принципом «наслідування» природи, оскільки народи, котрі оточені яскравою природою, носять різнокольорові речі (наприклад, білий колір є кольором трауру в Індії); народи, що проживають на території, де відбувається зміна пір року, у тому числі приходять зима, носять неяскаравий одяг чорного, білого, коричневого кольорів. Якщо говорити про ритуальні рухи, то у людини вони зберігаються у вигляді танців, жести стали основою мови глухонімих, а міміка є сигналом, що швидше за слова здатна передати емоцію або настрій людини. Спів у людини, як і танці, став одним із багатьох видів мистецтва.

Якщо мова людини абстрактна, то «мова» тварин конкретна, оскільки у тварин є необхідність передачі сигналів у конкретній ситуації у даний момент часу. Доцільно буде навести такі приклади основних сигналів тварин: «увага»; «обережно, небезпека»; «рйтуйся, хто може»; «забирайся геть» [3]. Перші два сигнали можуть бути виражені за допомогою знаків (наприклад, знаки дорожнього руху), останній сигнал може бути виражений